

การจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนัง Water Resource Management in the Pak Phanang River Basin

ดำรง โยธารักษ์*

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคใต้

*e-mail: damrong1962@gmail.com

Damrong Yotharak

Faculty of Humanities and Social Sciences, Southern College of Technology

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ฐานคิดในการจัดการน้ำของรัฐและกลุ่มชุมชน (2) กระบวนการขับเคลื่อนแนวทางการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังของรัฐและกลุ่มชุมชน และ (3) แนวทางการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังร่วมกันของรัฐและกลุ่มชุมชน กรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยใช้มาจกแนวคิดเรื่องฐานคิดในการจัดการน้ำทั้งของรัฐและชุมชน และแนวคิดเรื่องกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การเก็บข้อมูลใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ด้วยการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึกจำนวน 48 คน การสนทนากลุ่มจำนวน 75 คน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอันเนื่องมาจากการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังและตัวแทนภาครัฐ ภาคประชาชน และภาควิชาการในคณะทำงานศึกษาข้อมูลการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนัง

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชุมชนต้องการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังโดยฐานคิดแบบนิเวศวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นฐานคิดที่สวนทางกันกับฐานคิดแบบอรรถประโยชน์นิยมของกรมชลประทาน ความแตกต่างในฐานคิดจึงน่าจะเป็นสาเหตุของกระบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการน้ำในลุ่มน้ำปากพนังดังที่ปรากฏอยู่ กลุ่มชุมชนเคลื่อนไหวผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ โดยไม่ใช้วิธีการชุมนุมประท้วง แต่ใช้กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันโดยชาวบ้านเป็นนักวิจัยเพื่อหาแนวทางในการจัดการน้ำ อย่างไรก็ตามผลจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนทำให้รัฐปรับแนวทางการบริหารจัดการน้ำของรัฐเช่นเดียวกัน เพื่อตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มชุมชน แนวทางการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังร่วมกันของรัฐและกลุ่มชุมชนพบว่า มีอยู่สามแนวทาง คือ (1) แนวทางการบริหารจัดการน้ำของกรมชลประทาน (2) แนวทางการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มลุ่มน้ำปากพนัง และ (3) แนวทางการบริหารจัดการน้ำของคณะทำงานศึกษาข้อมูลการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนัง แนวทางทั้งสามได้รับการพัฒนาไปสู่แนวทางการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังร่วมกัน ที่การศึกษานี้ได้นำเสนอไว้ในสองมิติ คือ มิติโครงสร้างการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน และมิติความร่วมมือด้านข้อมูล

คำสำคัญ: การจัดการน้ำ ลุ่มน้ำปากพนัง นิเวศวัฒนธรรมชุมชน อรรถประโยชน์นิยม

Abstract

The purposes of this study were 1) to investigate the ideas of the public sector and community groups in managing water, 2) to study the public sector and community groups' driven approach of water management in the Pak Phanang River Basin, and 3) to find out how the public sector and community groups jointly manage water in the Pak Phanang River Basin. The researcher's conceptual framework has been based on the ideas of the public sector and community groups in managing water and the concept of social movements. The qualitative data collection encompassed a document analysis, an in-depth interview with 48 respondents, a focus group interview with 75 respondents, as well as a participant and non-participant observation method. The informants were stakeholders affected by water management in the Pak Phanang River Basin, public sector and people's representatives, and academic representatives working on water management in the Pak Phanang River Basin.

The findings showed the community groups' need for cultural ecology-based water management in the Pak Phanang River Basin which was contrary to the Royal Irrigation Department's utilitarianism-based approach. These differences of thought have probably caused protest-free movements related to water management in the Pak Phanang River Basin as could be seen in social movements among community groups using mutual learning process through which villagers acted as researchers seeking approach for water management. However, these movements urged the public sector to adjust its water management approach so as to respond to the community groups' requests. The joint water management approach consisted of 1) water management approach of the Royal Irrigation Department, 2) water management approach of the Pak Phanang River Basin conservation group, and 3) water management approach of those working on water management in the Pak Phanang River Basin. These three approaches have been developed in order to enable joint water management as presented in two dimensions in this study: joint water management structure and data cooperation.

Key words: Water Management; Pak Phanang River Basin; Cultural Ecology Community; Utilitarianism

บทนำ

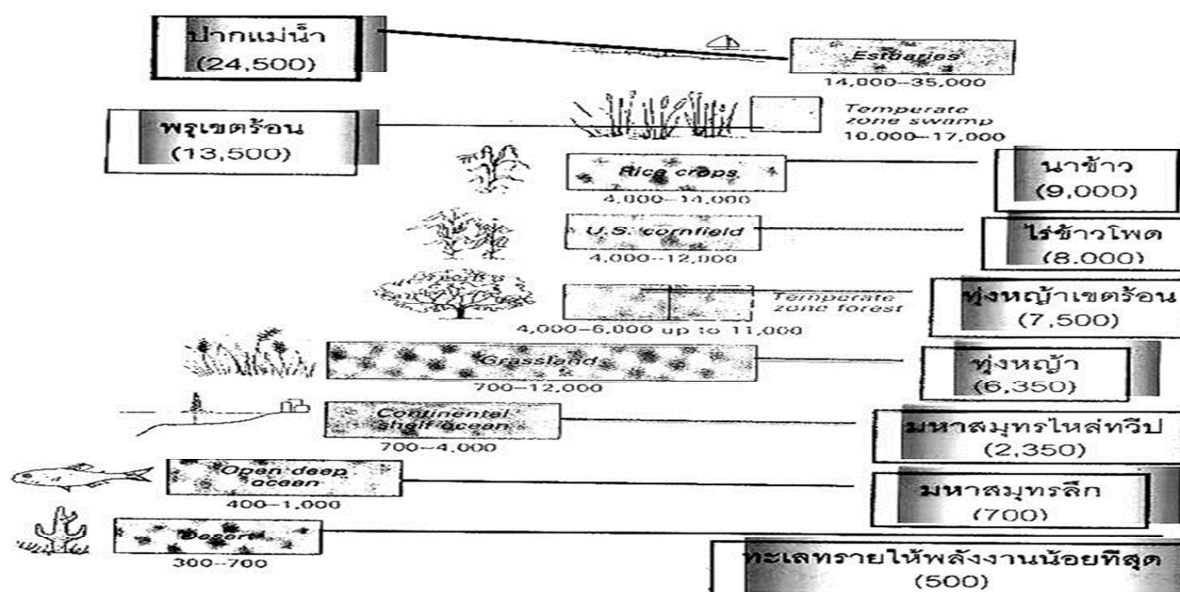
ลุ่มน้ำปากพนังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งรวมผู้คนหลายชาติพันธุ์จากพื้นที่ต่าง ๆ (Srisuchat, 2001) โดยนำเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ มารวมกัน เป็นวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำปากพนัง (Phongsphaibun, et al., 2001) ทำให้ผู้คนในพื้นที่นี้มีฐานคิดที่นำไปสู่วิถีคิดและค่านิยมหรืออุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่มีลักษณะเป็นของตัวเอง (Boonsuaykwan, 2000; Kaenkaeo, 1985; Karikanjana, 1999) นอกจากนี้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมแล้ว ลุ่มน้ำปากพนังยังเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางระบบนิเวศที่แตกต่างจากลุ่มน้ำอื่นของประเทศเป็นอย่างมาก นั่นคือ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังประกอบไปด้วย ป่าบก ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำอันอุดมสมบูรณ์บนเทือกเขาบรรทัดที่คั่นระหว่างฝั่งทะเลตะวันออกกับฝั่งทะเลตะวันตกและเป็นตัวสร้างความชุ่มชื้นตามธรรมชาติที่ทำหน้าที่เปลี่ยนไอน้ำให้เป็นน้ำที่ไหลลงมาอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำอันเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดตาม

ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่สุด เรียกว่า ป่าพรุ และน้ำเหล่านั้น ก็จะไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองต่าง ๆ โดยเฉพาะแม่น้ำปากพนังซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักผ่านที่ราบลุ่มอันเป็นที่สำหรับทำนาข้าว โดยในฤดูน้ำหลากน้ำจะนำพาเอาปุ๋ยอินทรีย์ตามธรรมชาติมาสู่บริเวณที่ราบลุ่มดังกล่าวและเมื่อน้ำลดชาวบ้านก็ไถนาและปลูกข้าว เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวน้ำทะเลก็หนุนขึ้นมาผสมกับน้ำจืดจนเกิดเป็นระบบนิเวศน้ำกร่อยให้ชาวบ้านได้หากินโดยการทำประมงน้ำกร่อยควบคู่ไปกับการทำนา และสุดท้ายน้ำก็ไหลไปออกทะเลและทำให้เกิดระบบนิเวศป่าชายเลนขึ้นที่ปากแม่น้ำอันเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำกร่อยและน้ำเค็มเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชาวบ้าน (Mitprasart & Suknuan, 2002)

พื้นที่น้ำกร่อยเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก (รูปที่ 1) ที่แสดงถึง ผลผลิตของแต่ละพื้นที่ที่สามารถให้ผลผลิตต่อหนึ่งตารางเมตรโดยคิดเป็นพลังงานที่ให้ออกมาในรูปของจำนวนแคลอรี ซึ่งจะเห็นว่าเมื่อมีการเปรียบเทียบการให้พลังงานของพื้นที่ต่าง ๆ

ตั้งแต่บริเวณทะเลทรายจนถึงปากแม่น้ำและในมหาสมุทรพบว่า บริเวณปากแม่น้ำซึ่งเป็นพื้นที่น้ำกร่อยจะให้พลังงานมากที่สุดคือ ให้พลังงานเฉลี่ย 24,500 กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรต่อปี รองลงมาคือพื้นที่ป่าพรุให้พลังงานเฉลี่ย 13,500 กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรต่อปี พื้นที่นาข้าวให้พลังงานเฉลี่ย

9,000 กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรต่อปี และทุ่งหญ้าเขตร้อนให้พลังงานเฉลี่ย 7,500 กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรต่อปี ในขณะที่บริเวณทะเลทรายจะให้พลังงานน้อยที่สุด คือ ให้พลังงานเฉลี่ยประมาณ 500 กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรต่อปี (Kupchella & Hyland, 1993)

รูปที่ 1 ผลผลิตเริ่มต้น (กิโลแคลอรีต่อพื้นที่หนึ่งตารางเมตรต่อปี) ในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลก

ที่มา: Kupchella and Hyland (1993)

จุดเปลี่ยนในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำปากพนังเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งทะเลซึ่งเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกรที่ต้องการยกระดับรายได้ให้สูงขึ้น เพราะผลตอบแทน (ในระยะสั้น) สูงกว่า การประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่น ๆ (Walailak University, 2001) ส่งผลให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ปากอ่าวหันมาทำนากุ้งแทนอาชีพที่ทำอยู่เดิมหรือเสริมจากอาชีพที่ทำอยู่เดิม อย่างไรก็ตาม การทำนากุ้งในระยะเริ่มต้นนี้ ยังไม่แพร่กระจายในบริเวณกว้าง ดังนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำในการทำนากุ้งในระยะนี้ จึงเป็นเพียงการชดเชยเลี้ยงกุ้งบริเวณอ่าวปากพนังและริมคลองปากพนัง เพราะเป็นบริเวณน้ำกร่อยที่กุ้งสามารถเติบโตได้ดี แต่หลังปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา การทำนากุ้งได้รับความนิยมอย่างมาก บริเวณทำนากุ้งจึงแพร่ขยายไปสู่บริเวณอื่น ๆ ทั้งบริเวณน้ำจืดโดยใช้การบรรทุกน้ำเค็มไปผสมกับน้ำจืด และบริเวณน้ำเค็มชายฝั่งทะเลโดยการบรรทุกน้ำจืดไปผสมกับน้ำเค็มเพื่อให้ได้น้ำกร่อย กล่าวได้ว่า การทำนากุ้งแบบหนาแน่นในบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากนำไปสู่การเกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ในกุ้งในปี พ.ศ. 2537 แล้ว ยัง

นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพทำนาข้าวและนากุ้ง เพราะผู้ทำนาข้าวจะได้รับความเดือดร้อนอย่างมากเมื่อผู้ทำนากุ้งถ่าน้ำออกจากบ่อกุ้ง ความขัดแย้งนี้นำไปสู่ความพยายามในการแก้ปัญหาโดยใช้การแบ่งพื้นที่ลุ่มน้ำออกเป็นสองเขต คือ เขตนาข้าว และเขตนากุ้ง แนวความคิดดังกล่าว ได้รับการผลักดันผ่านนักการเมือง ตั้งแต่ ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ เพื่อนำโครงการพัฒนาเข้ามาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อย่างไรก็ตาม กระบวนการแก้ปัญหาโดยใช้กลไกของรัฐโดยทั่ว ๆ ไปในการให้บริการตามปกติหรือหน้าที่ประจำ (Routine) ที่ผ่านมามีไม่ประสบผลสำเร็จ (Boonsuaykwan, 1995) ในที่สุดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริจึงเกิดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างนาข้าวกับนากุ้ง ปัญหาน้ำเค็มรุกพื้นที่ ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาขาดน้ำจืดในหน้าแล้ง และนำไปสู่การก่อสร้างประตูปรับน้ำอุทกวิทยาประสิทธิในปี พ.ศ. 2537 เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยเริ่มเปิดประตูเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2542

หลังจากประจักษ์ประจักษ์น้ำอุทกวิทยาประสิทธิใช้ งานได้ไม่นาน กลุ่มชุมชนที่รวมกันอยู่ตามลักษณะอาชีพ เริ่มหันมาให้ความสนใจผลกระทบที่เกิดจากการเปิด-ปิด ประจักษ์ประจักษ์น้ำของกรมชลประทานอย่างใกล้ชิด จากการ พบปะกันระหว่างกลุ่มชุมชนต่าง ๆ เริ่มมีความเห็นไปใน แนวทางเดียวกันว่า วิธีการเปิด-ปิดประจักษ์ประจักษ์น้ำของกรม ชลประทาน ได้นำไปสู่ปัญหาใหม่ที่มีความซับซ้อนขึ้น กว่าเดิม เช่น คลองปากพ่องและอ่าวปากพ่องต้นเขิน ปลา ในแม่น้ำปากพ่องสูญพันธุ์ เกษตรกรที่ทำสวนจาก (Nipa Palm) ประมาณ 1,000 ครัว ต้องเดือดร้อนเพราะเมื่อ ไม่มีน้ำกร่อย ต้นจากก็ขาดความสมบูรณ์และไม่ เจริญเติบโตเหมือนเมื่อก่อน น้ำในป่าพรุควนเคร็งเน่าและ เปี้ยวจัด (เพราะการปิดเขื่อนทำให้น้ำไม่ไหลเวียน) ทำให้พรุ เสื่อมโทรม ปลาในพรุที่เคยอุดมสมบูรณ์ตอนนี้แทบจะไม่ เหลือให้ได้กินกันแล้ว ป่าชายเลนในอ่าวปากพ่องเสื่อม โทรมและขาดความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากไม่มีน้ำกร่อยมา หล่อเลี้ยง กุ้ง หอย ปู ปลาไม่สามารถสืบพันธุ์ได้ตามปกติ ทำให้จำนวนสัตว์น้ำลดลงชาวประมงพื้นบ้านที่หากินอยู่ใน อ่าวปากพ่องหลายร้อยครอบครัวต้องได้รับความเดือดร้อน และต้องทิ้งถิ่นไปหากินที่อื่น น้ำในคลองห้วยไทรเค็มจัดทำ ให้เลี้ยงกุ้งไม่ได้ผล เกษตรกรในบริเวณนี้เดือดร้อนเป็นอย่างมาก (ในขณะที่คลองห้วยไทรเป็นเขตนน้ำเค็มที่รัฐส่งเสริมให้ มีการเลี้ยงกุ้ง) การกัดเซาะชายฝั่งบริเวณอำเภอบางพ่อง และอำเภอบางละมุง เพิ่มความรุนแรงขึ้น (Yotharak, 2005)

จากปัญหาดังกล่าว ทำให้กลุ่มชุมชนลุ่มน้ำปาก พ่องเคลื่อนไหวผลักดันต่อภาครัฐเพื่อหาทางออก ดังนั้นจึง สนใจที่จะศึกษาว่า การจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพ่องของรัฐที่ ทำให้ระบบนิเวศน้ำกร่อยหายไป สามารถอธิบายด้วยฐาน คิดอะไรและพัฒนาการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพ่องของ กลุ่มชุมชนที่ต้องการระบบนิเวศน้ำกร่อยกลับคืนสามารถ อธิบายด้วยฐานคิดอะไร กระบวนการขับเคลื่อนแนว ทางการบริหารจัดการน้ำของรัฐและกลุ่มชุมชนเป็น อย่างไร แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน เป็นอย่างไร และผลของการใช้แนวทางการจัดการน้ำ ร่วมกันเป็นอย่างไร

ข้อค้นพบ

ฐานคิดในการจัดการน้ำของรัฐและกลุ่มชุมชน

การนำฐานคิดมาอธิบายแนวทางการบริหาร จัดการน้ำทั้งของกรมชลประทานและกลุ่มลุ่มน้ำปาก พ่อง พบว่า สามารถใช้ฐานคิดอรรถประโยชน์¹ ใน การอธิบายแนวทางการจัดการน้ำของกรมชลประทาน และใช้ฐานคิดนิเวศวัฒนธรรมชุมชน² อธิบายแนวทางการ จัดการน้ำของกลุ่มลุ่มน้ำปากพ่อง

กล่าวได้ว่า ถ้าลุ่มน้ำปากพ่องต้องการสังคมที่มี ค่านิยมเฉลี่ยทุกข์แบ่งสุข มีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ให้อยู่รอดก่อนแล้วค่อยแข่งขันตามหลักเศรษฐกิจ พอเพียงซึ่งเป็นเป้าหมายของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่ม น้ำปากพ่อง ชาวลุ่มน้ำปากพ่องและผู้ที่เกี่ยวข้อง จะต้องปรับเปลี่ยนฐานคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำ จากฐานคิดอรรถประโยชน์ไปสู่ฐานคิดนิเวศ วัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือ ชาวลุ่มน้ำปากพ่องและผู้ที่ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาลุ่มน้ำปากพ่องไม่ว่าจะเป็น องค์การของรัฐ เอกชน และภาคประชาชนจะต้อง ปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากวิธีคิดปัจเจกชนนิยมไปสู่วิธีคิด ชุมชนนิยม จากวิธีคิดผลิตเพื่อมวลชนไปสู่วิธีคิดผลิต โดยมวลชน จากวิธีคิดควบคุมธรรมชาติไปสู่วิธีคิด สอดคล้องกับธรรมชาติ (รูปที่ 2)

¹ ฐานคิดอรรถประโยชน์นิยม เป็นฐานคิดที่มีวิธีคิดแบบปัจเจกชน นิยม วิธีคิดผลิตเพื่อมวลชน วิธีคิดควบคุมธรรมชาติ มีค่านิยม/วิธี ตัดสินใจเชิงมูลค่า ค่านิยมผลิตให้ได้จำนวนมากที่สุด ค่านิยมได้ อย่างต้องเสียอย่าง มีวิธีปฏิบัติแบบจัดการน้ำให้สอดคล้องกับอาชีพ วิธีปฏิบัติแบบเกษตรเชิงเดี่ยว วิธีปฏิบัติแบบรวมศูนย์อำนาจ

² ฐานคิดนิเวศวัฒนธรรมชุมชน เป็นฐานคิดที่มีวิธีคิดแบบชุมชนนิยม วิธีคิดแบบผลิตโดยมวลชน วิธีคิดแบบสอดคล้องกับธรรมชาติ มี ค่านิยม/วิธีตัดสินใจเชิงคุณค่า ค่านิยมผลิตตามฤดูกาล ค่านิยมเฉลี่ย ทุกข์แบ่งสุข มีวิธีปฏิบัติแบบจัดการอาชีพให้สอดคล้องกับน้ำ วิธี ปฏิบัติแบบเกษตรผสมผสาน วิธีปฏิบัติแบบกระจายอำนาจ

วิธีคิดปัจเจกชนนิยม	→	วิธีคิดชุมชนนิยม
วิธีคิดผลิตเพื่อมวลชน	→	วิธีคิดผลิตโดยมวลชน
วิธีคิดควบคุมธรรมชาติ	→	วิธีคิดสอดคล้องกับธรรมชาติ

รูปที่ 2 การปรับเปลี่ยนวิธีคิด

ที่มา: จากการสังเคราะห์ของผู้ศึกษา

เมื่อวิธีคิดเปลี่ยนก็จะส่งผลให้ค่านิยมเปลี่ยน (รูปที่ 3)

ค่านิยมเชิงมูลค่า	→	ค่านิยมเชิงคุณค่า
ค่านิยมผลิตให้ได้จำนวนมากที่สุด	→	ค่านิยมผลิตตามฤดูกาล
ค่านิยมได้อย่างต้องเสียอย่าง	→	ค่านิยมเฉลี่ยทุกข์แบ่งสุข

รูปที่ 3 การปรับเปลี่ยนค่านิยม (วิธีให้คุณค่า)

ที่มา: จากการสังเคราะห์ของผู้ศึกษา

เมื่อค่านิยมเปลี่ยนก็จะส่งผลให้วิธีปฏิบัติเปลี่ยนเช่นกัน (รูปที่ 4)

วิธีปฏิบัติแบบจัดการน้ำให้ สอดคล้องกับอาชีพ (การแยกน้ำจืดกับน้ำเค็ม)	→	วิธีปฏิบัติแบบจัดการอาชีพให้ สอดคล้องกับน้ำ (น้ำจืด น้ำเปรี้ยว น้ำกร่อย น้ำเค็ม)
วิธีปฏิบัติแบบเกษตรเชิงเดี่ยว	→	วิธีปฏิบัติแบบเกษตรผสมผสาน
วิธีปฏิบัติแบบรวมศูนย์อำนาจ	→	วิธีปฏิบัติแบบกระจายอำนาจ

รูปที่ 4 การปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติ

ที่มา: จากการสังเคราะห์ของผู้ศึกษา

การปรับเปลี่ยนฐานคิดการพัฒนาเป็นสิ่งจำเป็นมากที่สุด ในสังคมไทยขณะนี้ ฐานคิดการพัฒนากระแสหลักที่นำโดยภาครัฐให้บทเรียนแก่เราว่า ยิ่งพัฒนามากเท่าไรทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ยิ่งเสื่อมโทรมมากขึ้นเท่านั้น ถ้าหากชาวลุ่มน้ำปากพนังจะอยู่รอดท่ามกลางความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องปรับบทบาทด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้สัจธรรมที่ว่าชุมชนเรียนรู้ ชุมชนเข้มแข็ง ด้วยกระบวนการเปลี่ยนวิธีคิด เพราะการสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยการเปลี่ยนวิธีคิดของทุกฝ่ายในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น ต้องเปลี่ยนจากวิธีคิดรวมศูนย์อำนาจที่มองชาวบ้านว่า โง่ จน เจ็บ ไปสู่วิธีคิดกระจายอำนาจที่มองว่าชาวบ้านมีศักยภาพ มีความสามารถ เปลี่ยนวิธีปฏิบัติจากการอบรมสั่งสอน ดูกาน สังเคราะห์โครงสร้างพื้นฐาน ไปสู่การเป็นพี่เลี้ยง ประสานงาน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เปลี่ยนค่านิยม จากการให้ค่านิยมเชิงมูลค่าในทางวัตถุ ไปสู่การให้คุณค่ากับความสุข มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติและความเป็นอยู่เป็นต้น กล่าวคือ ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องปรับบทบาทไปสู่การเป็นผู้สร้างเงื่อนไข

สร้างโอกาส สร้างบรรยากาศให้ชุมชนได้เรียนรู้ (รู้เขา รู้เรา) ด้วยตัวเขาเอง เมื่อชุมชนเรียนรู้ ชุมชนก็จะเข้มแข็ง และนำไปสู่การพึ่งตนเองในการจัดการน้ำในที่สุด

กระบวนการขับเคลื่อนของกลุ่มชุมชนเพื่อเข้าเป็นภาคีในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำปากพนัง

กระบวนการขับเคลื่อนของกลุ่มชุมชนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมกับภาครัฐในการจัดการน้ำ พบว่า กระบวนการขับเคลื่อนของกลุ่มชุมชนลุ่มน้ำปากพนังเพื่อให้ภาครัฐยอมรับเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ คือ ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากบ้างน้อยบ้างทั่วพื้นที่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม และได้มีการตกลงร่วมกันว่าจะไม่ใช้วิธีการชุมนุมประท้วง แต่จะใช้กระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมด้วยข้อมูลข่าวสารที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการจัดการน้ำ (Participation Democracy) ผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ คือ (1) การสร้างพื้นที่ทางด้านข้อมูลข่าวสารโดยชาวบ้านเป็นนักวิจัย (2) การสร้างเครือข่ายทั้งในและนอกพื้นที่ และ (3) การสร้างพื้นที่ทางการเมือง ในขณะเดียวกันรัฐก็มีการเคลื่อนไหว

เพื่อที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับชุดความรู้ของตนและพยายามที่จะเคลื่อนไหวผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ ได้แก่ (1) การยืนยันข้อมูลด้วยระบบโทรมาตรและแบบจำลองทาง

คณิตศาสตร์ และ (2) การยืนยันการทำหน้าที่ตามนโยบายหรือกฎหมาย

ตารางที่ 1 พัฒนาการการสร้างพื้นที่ในเมืองทางเลือกเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

ช่วงเวลา	กลยุทธ์ของกลุ่มรักษากลุ่มน้ำปากพนัง	กลยุทธ์ของรัฐ
ปี พ.ศ. 2547 ถึง 21 ตุลาคม 2548	1. การสร้างพื้นที่ทางด้านข้อมูลข่าวสารโดยชาวบ้านเป็นนักวิจัย 2. การสร้างเครือข่ายทั้งในและนอกพื้นที่ 3. การสร้างพื้นที่ทางการเมือง	1. ยืนยันข้อมูลด้วยระบบโทรมาตรและแบบจำลองทางคณิตศาสตร์ 2. ยืนยันการทำหน้าที่ตามนโยบาย

ที่มา: จากการสังเคราะห์ของผู้ศึกษา

การขับเคลื่อนของกลุ่มชุมชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมและลดบทบาทของรัฐในการจัดการน้ำได้ปรากฏออกมาทั้งในรูปของความขัดแย้งและความร่วมมือ แม้ว่ารัฐจะประกาศอยู่เสมอว่าโครงการต่าง ๆ มาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนแต่ในสภาพความเป็นจริงรัฐก็ยังมีข้อบกพร่องในขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วม เช่น ในขั้นตอนของการรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น จนกระทั่งกลายเป็นความขัดแย้งตามมาระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับรัฐหรือแม้กระทั่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียด้วยกันเอง เป็นต้น

จากสถานการณ์ความขัดแย้งที่คลี่คลายไปสู่ความร่วมมือดังกล่าว พบว่า สาเหตุสำคัญของความขัดแย้งมาจากการไม่เปิดเผยข้อมูลและชี้แจงโครงการให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับทราบก่อนการอนุมัติดำเนินการโครงการดังกล่าวแล้ว ในการริเริ่มโครงการของหน่วยงานของรัฐไม่ได้สอบถามความต้องการของประชาชนในพื้นที่ หรือแค่สอบถามความคิดเห็นของประชาชนในบางพื้นที่แต่ไม่ได้ร่วมกันพิจารณาโดยประชาชนที่ใช้น้ำในลุ่มน้ำเดียวกันทั้งหมด กระบวนการประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมผิดพลาดและมีข้อบกพร่องในทางเนื้อหา และขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการให้ข้อมูล รวมทั้งไม่ศึกษาข้อมูลทางภูมิปัญญาชาวบ้าน ทำให้เกิดความไม่รอบคอบในการพิจารณาโครงการ สาเหตุเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนของกลยุทธ์ในการสร้างความชอบธรรมให้กับชุดความรู้การจัดการน้ำของรัฐภายใต้การอ้างโครงการพิเศษที่ต้องเร่งดำเนินการเพื่อแก้ปัญหา

แนวทางการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังร่วมกันของรัฐและกลุ่มชุมชน

หลังจากที่กรมชลประทานยอมรับหลักการการทำงานร่วมกันด้วยการตั้งคณะทำงานศึกษาข้อมูลฯ ถึงกระนั้นการทำหน้าที่ของคณะทำงานศึกษาข้อมูลฯ ยังมีอุปสรรคในการ

ดำเนินงาน นั่นคือ ข้อมูลที่ได้ไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้ หรือ ข้อเรียกร้องที่จะให้ตัวแทนภาคประชาชนต้องการมีส่วนร่วมในการตั้งเกณฑ์ในการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำนั้น ยังมีน้ำหนักไม่เพียงพอให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประกอบกับกระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลโดยการผลักดันให้ชาวบ้านทำวิจัยยังมีข้อบกพร่องอยู่ แต่นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ดังนั้น การนำเสนอแนวทางการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังที่ผู้ศึกษานำเสนอ เป็นการสังเคราะห์แนวทางเพื่อปรับเปลี่ยนรูปแบบและมุมมองของปัญหาที่เกิดขึ้นว่าส่วนหนึ่งเกิดจากความไม่รู้ข้อมูลของทั้งชุมชนด้วยกันเองและความไม่รู้ข้อมูลของชุมชนกับกรมชลประทาน ซึ่งความไม่รู้ข้อมูลของตัวเองและข้อมูลของคนอื่นต่างเป็นอุปสรรคสำคัญของการศึกษาข้อมูลอย่างแท้จริง แนวทางที่นำเสนอจึงเน้นการมีส่วนร่วมในการศึกษาข้อมูลภายในชุมชน และแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างชุมชน และร่วมกำหนดเกณฑ์การเปิด-ปิดร่วมกันกับกรมชลประทาน ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าว เป็นการดำเนินงานแบบ Bottom Up และมีการนำหลักการจัดการลุ่มน้ำแบบ LWPM เพื่อปรับใช้กับแนวทางที่ผู้วิจัยนำเสนอ คือ แนวทางการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังแบบใหม่อย่างบูรณาการมีโครงสร้างหลัก 2 ส่วน คือ กรรมการระดับลุ่มน้ำและกรรมการระดับพื้นที่ เพื่อกำหนดเกณฑ์ในการเก็บกัก ระบาย และส่งน้ำ ร่วมกัน ดังนั้น จึงต้องมีกระบวนการความร่วมมือเพื่อสร้างชุดข้อมูลชุมชนซึ่งองค์ประกอบหลักในการสร้างความร่วมมือด้านข้อมูล คือ ข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดิน ข้อมูลการใช้ทรัพยากรน้ำ และการสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มคน

จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมของผู้ศึกษาพบว่า การจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนังโดยการใช้แนวทางร่วมกันไม่ประสบผลสำเร็จเพราะ ความไม่จริงใจกันในการแก้ปัญหา เช่น ตัวแทนชาวบ้านบางท่านเก็บ

อารมณ์ไม่อยู่เพราะรับไม่ได้กับเทคนิคการซื้อเวลาของกรมชลประทานที่พบเห็นมาตลอดในช่วงที่ผ่านมา เช่น พุดไม่ตรงกับที่เคยสัญญาไว้กับชาวบ้าน หรือการย้ายของเจ้าหน้าที่ที่ส่งผลให้กระบวนการแก้ปัญหาไม่ก้าวหน้า ข้างหน้า เป็นต้น

สรุป

การจัดการน้ำในลุ่มน้ำปากพนังตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นเรื่องของฐานคิดที่แตกต่างกันของสองฐานคิด คือ ฐานคิดอรรถประโยชน์นิยมกับฐานคิดฐานคิดนิเวศวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นถ้าจะให้ระบบนิเวศสามน้ำ (น้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด) ซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านกลับคืนสู่ลุ่มน้ำปากพนัง หน่วยงานภาครัฐ นับตั้งแต่ระบบการศึกษา การเกษตร สาธารณสุข หน่วยงานปกครอง ทหาร ตำรวจ เป็นต้น จะต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีให้คุณค่า (ค่านิยม) วิธีปฏิบัติจากฐานคิดอรรถประโยชน์นิยม สู่วิธีคิด วิธีให้คุณค่า (ค่านิยม) วิธีปฏิบัติของฐานคิดนิเวศวัฒนธรรมชุมชน แล้วจะเกิดการบูรณาการระหว่างสองฐานคิดในการจัดการน้ำลุ่มน้ำปากพนัง

References

- Boonsuaykwan, N. (2000). *People's Way of Life in the Pak Phanang River Basin according to the Public Development Program in the Development Plan (Stages 1-8): Southern Thai Cultural Structures and Dynamics*. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai]
- _____. (1995). *Response from the People and Government Agencies toward Pak Phanang Basin Development Project*. M.A. Thesis, Ramkhamhaeng University. [in Thai]
- Kaenkaeo, P. (1985). *The Socio-Economic Changes in Pak Phanang Community 1896-1982*. M.A. Thesis, Chulalongkorn University. [in Thai]
- Karikanjana, A. (1999). *Socio-Political Dimensions on Civic Virtue: A Study of Residents in Pak Phanang Basin Areas of Nakhon Si Thammarat Province*. Ed.D. Dissertation, Srinakharinwirot University. [in Thai]
- Mitprasart, M., & Suknuan, T. (2002). *Problematic Development: A Development of Pak Phanang River Basin*. A paper presented at the People Forum for Water Management in the Pak Phanang River Basin between 8-12 May, 2002, Ubon Ratchathani Province. [in Thai]
- Phongphaibun, S., Wutthiphanit, D., & Chinnakan, P. (2001). *Study on History of Chinese Settlements in Southern Thailand*. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai]
- Srisuchat, A. (2001). *Southern Root Lineage: Ecological, Physical, and Psychological Traits*. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai]
- Walailak University. (2001). *Additional document for "Seminar on the Synthesis of Body of Knowledge Related to the Pak Phanang River Basin"*. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai]
- Yotharak, D. (2005). *A Study on the Effect and Resolution of Operating the Uthokkawipatprasit Water Gate*. A paper presented to the working group studying water management according to the Royal-Initiated Pak Phanang River Basin Development Project (in the section of People Sector), Local Development Institute's Community Rights Study Project. [in Thai]